

९३
१४

+ १३ (९)

अथ

९३

१४ + १३
(९)

ग्रन्थनामः-	श्वेताश्वतरोपनिषद्विवरणम्	(अपूर्वा)
कर्तृनामः-	विज्ञा (ना) त्म भगवान्	Vigyanatma Bhagwan
विषयः-	अद्वैत वेदान्त	Advaitam

१०६

Shwetwa Shewetwashwa Taropanishad/Vivaranam
Aporva

“इवेता इवतरोपनिषाद्विवरणम्”

शंकायामाह नचास्पृशच्चिदुनिता नचाधिप इति मूलकारणात्वात्वापत्तिसिद्धिर्वादितीयत्वात्ताम्यपरमेश्वरस्य
 कश्चिदुनिता जनयितास्ति तिवो लोपोद्भवः नचाधिपोस्य परमेश्वरस्याधिपः स्वास्य पिनास्ति एवंभूतः परमेश्व
 रः संसारः स्वमहोदधिं तितर्हिभिः स्वात्मत्वेन शान्तव्य इत्यभिप्रायः इदानीं मंत्रद्वयमभिप्रेतार्थं प्राच्यतमाह यस्त
 तुनाम इवतंतुभिः प्रधानजैः स्वभावतः देव एकः समावृणोति स नो दधातु ब्रह्माव्ययम् एवो देवः प्रधस्ता विष्णुमे
 दः स्वयं प्रकाशवपुरीश्वरः तंतुनाम इव यथोक्तं नाभिस्तंतुभिः स्वथरीरप्रभवेरात्मानं समावृणोति संश्लोदयति तदप्र
 धानजैः सर्वं प्रकृष्य तास्मिन्धीयत इति प्रधानमायाशक्तिसत्तैर्नामिरूपकर्मभिस्तनुस्त्वानीयेः स्वभावतोः पराधीनः स्व
 तंत्रः स्वकृयादितकल्पनाधिष्ठानभूतस्यात्मानं स्वयमेव समावृणोति संश्लोदयति सयः परमेश्वरो नोस्मानं शमदमा
 दिसाधनसंपन्नानां दधातु दधातुधारयतुवा किं ब्रह्माव्ययं ब्रह्मवत दव्ययं चेति ब्रह्माव्ययं ब्रह्मत्वाद्ब्रह्मकूटस्थनित्य
 स्वादव्ययं य एवंभूतः स्वात्मनेति शेषः ब्रह्माव्ययमित्यस्मिन्पाठे ब्रह्मण्यप्ययं त्वयं विद्ययाव्यवाधायिका विद्यात
 त्वायं विजयनेनेकीभावं दधात्वित्यर्थः परमेश्वरस्य सर्वभूतेषु गुरुत्वं मंतर्वाहिश्रव्यापकत्वं सर्वव्यापितरात्मत्वेन स्वि
 तत्वं धर्मीधर्मनियंतृत्वमंतं तानुभूतित्वमद्वितीयत्वं निर्गुणत्वं चाह एको देवः सर्वभूतेषु गुरुः सर्वव्यापी सर्वभूतांत
 रात्मा कर्मध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चैताकेव लो निर्गुणश्च ६५ आत्मा जडस्वभाव इति ये वदन्ति तान् निराकरोति
 देव इति देवो घोतनात्मस्वभावाश्च देकरस इति यावत् आत्मनश्चिद्रूपत्वमप्युपगम्यात्मभेदं यद्वदन्ति तान् अत्याह एव इति
 एकस्मिन् शरीरे एक एवात्मेत्युपगमादेव इति पदेनात्मभेदपक्षो निरस्त इत्याशंक्याह सर्वभूतेष्विति स्वयं प्रकाशचिदे

करसः सर्वभूतेष्वेकत्वेन वर्तते चेत्तथा किमिति न भायादित्यत आह गृह इति सर्वभूतेष्वेकत्वेन स्थितोऽपि तैश्च न त्वेन वर्तमान
 नत्वा तत्तथा न भासत इति यावत् मणिषु सूत्रवत् सर्वभूतोदरे भेदो भवेत्तत्वेनात्मनो तेर्गृहत्वाभ्युपगमे परिच्छिन्नत्वादि दो
 षाः प्रादुःस्युरित्याशं क्यारु सर्वव्यापीति आकाशवत् सर्वमंतर्बहिः श्रव्यास्तु शीलमस्येति सर्वव्यापी तर्हि व्याप्य व्याप
 कभेदवत्त्वादात्मनः सद्वितीयत्वं प्राप्नोतीत्याशं क्यारु सर्वभूतोतरात्मेति विषयधरकलधोतादि सुरक्षुभुक्ति काश
 कलादिवत्त्वाविधा कल्पितत्वेनाध्यात्मादिभेदभिन्नानां सर्वभूतानामंतःस्थितः सनात्मत्वेन स्वरूपत्वेन वर्तमान
 इति सर्वभूतोतरात्मेत्युच्यते व्याप्य व्यक्तीनां व्यापकात्मस्वरूप्यतिरेकेण रूपभावादात्मनः सद्वितीयत्वं प्राप्नोती
 तियावत्चेतनाचेतनरूपजगदे विचर्य जीभूत विवित्रपुरुष पाषाणां सहोधिष्ठाने त्वाह कर्माध्यक्ष इति कर्मणा मा
 तैव प्रवर्तयितेति यावत् यत्प्रसादात् सर्वस्या सुखसुता स्यात्स आत्मा देत कल्पनाधिष्ठानत्वेन ध्वनश्चेत्तु गदांध्य
 प्रसंग इत्याशं क्येतरेतराध्यासाभ्युपगमान्नैव द्वाव इत्याह सर्वभूताधिवास इति सर्वभूतेष्वधिवासतीति सर्व
 भूताधिवासः स्वाविद्यया प्रसृजितोऽपि तत्सर्वभूतेषु स्वयमप्यध्यस्ततया वर्तमानत्वात्तु गदांध्य दोषप्रसंगो
 नास्तीति यावत् अवभासकत्वेनावभासकभेदोऽधिकारित्वेन जडत्वेन विनाशित्वादि दोषाः प्राप्नुयुरित्याशं क्यारु सा
 क्षीति साक्षादीक्षत इति साक्षी परिणामव्यवधानमंतरेण स्वसंनिधिसत्तामात्रेण सर्वमसुखं त्वेन व्यवहारयोग्यं
 कुर्वन्तीक्षत इति साक्षी आदित्यप्रभासर्वान्प्रकाशयतीति यथा तद्वत् अतोऽधिकारित्वदोषेन प्राप्नोतीति यावत् आ
 त्मनः स्वप्रकाशत्वभावनसिद्धिर्वेदादिमादिवत्प्रकाशांतरकर्तृत्वमंतरेण स्वसंनिधिसत्तामात्रेण सर्वव्यवहारयोग्यं करो

तीति सर्वविभासक इत्यादि व्यपदेशः स्यात् न त्वेदस्तीति शङ्का चेतेति चेत्ता आंतरवित्प्रकाशस्वभाव इति यावत् तत्स्यत्मा
प्रकाशरूपश्चेन्नित्यं ज्ञेयादिसापेक्षत्वात् नोक्तं न भायादित्याशङ्क्या क्वचल इति आत्मचेतन्याभिव्यक्तकबुद्धिरेव विषय
स्यादिसाधनजन्यत्वाद्विषयादिसापेक्षा आत्मचेतनस्योदयास्तमयादि वर्जितत्वात् सापेक्षतानास्तीत्यतः के
वलो विषयादि निरपेक्ष अनंत वित्प्रकाशस्वरूप इति यावत् स्वयोग्यसर्वविषयभूत्येदिविषयादित्यः प्रकाशते
तद्वदित्यर्थः स्रष्टृत्वमापकत्वाधक्षत्वपालयितृत्वादिशक्तीनामग्रेदर्शनादिशक्तिवदात्मनः स्वाभाविकत्वात् नो
क्षेप्यवस्थानात्पुनरपि तत्कार्यस्यापरीक्षणादि निर्मोक्षप्रसंगो दुर्वार इत्याशङ्क्या निर्गुणश्चेति वशब्दः पूर्वविशे
षणोः समुच्चयार्थः आत्मनोनेति नेतीति प्रतिषिद्धाशेषविशेषानंतसत्पुण्यविनाशवपुष्पुण्यतः कापिशक्ति
नीतिस्वसृत्वाद्यनंतशस्याधारमाययेक्याध्यासाच्चरित्तमत्वप्रतिभासो निर्गुण इति यावत् प्रकृतो पूर्वव
ज्यनयाहितसंस्कारानुगुणतया पुण्यपापवीजानुगुणतया च चेतना चेतनात्मकप्रपंचाकारेण मायाव्यप्र
कृतिपरिणामयितृत्वमीश्वरस्य च रामेददृशिनो नित्यपुरुषार्थलाभमितरेखांतदलाभं चाह एकोवशी
निःक्रियाणं बहूनां मेकं वीजं बहुधा यः करोति तमात्मसंख्येन पश्यति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरखा १००
एकोऽद्वितीयो वशी सर्वमस्य वशे वर्तत इति वशी स्वाधीन सर्व इति यावत् निःक्रियाणमचेतनत्वादेव वित्सेति
विव्यतिरेकेण स्वतः स्वप्रवृत्तिलक्षणक्रियाभूत्यानामचेतनानां परमार्थतः कूरस्थानंतविदं क्रसत्वात् स्व
तः सर्वप्रवृत्तिः उक्तलक्रियाभूत्यानां चेतनानां बहूनां सर्वेषां वीजं प्रकृतित्वेन वीजं मायाविंवत्त्वेन वीजं स

तस्य सुखविना त्रमेकमचेतनानां प्रकृतित्वेन वीजं माया जायते एकमखंडं च चेतनानां विवर्त्तनेन वीजं सत्यसुखविना त्रमेक
 कमखंडं बहुधा बहुप्रकारेण करोति योऽनादौ संसारोऽनेकजन्मसु संचितविहितप्रतिविद्धविषयाभिर्विहितप्रतिविद्ध
 मभिश्च प्रेरितो मायो पादिकः परमेश्वरः स्वैक्या ध्यासमुपगतं माया वीजं मरुदाघने काकारं करोति तस्मादात्मानं
 मायेक्या ध्यासमुपगतं स्वनिजरूपं विद्विष्य वीजं समष्टिव्यधिकारणोपाधिकारिणोऽप्यगर्भाघने कचेतनप्रकारं करोति
 तदात्मानं स्वयमकुरुते निश्चुत्पंतरात्र अथैकः परमेश्वरः प्रलयकाले स्वस्मिन्नेव लीनानां निष्क्रियारागभो
 गमोक्षार्थक्रियावर्जितानां स्वभूतानां प्राणिनां भोगार्थमोक्षार्थक्रियासिद्ध्यर्थं बहुकमद्वितीयं वीजं कारणं
 ब्रह्मविष्णुरुद्रपितृमनुष्यादिरूपेण बहुधा करोति तमेवंभूतं परमेश्वरमात्मस्थमात्मनिकर्मभरणसंघाते जीव
 रूपेण स्थितं योऽक्रोधाह्क्रोभासोऽहंभारागादिसाधनाश्रुतपश्येति श्रुत्यैव यत्प्रतिरेकाभ्यां तत्त्वं पदार्थानु
 शोधनमनुसृत्य पश्यंत्पहमस्मीत्यपरोक्षीकुरुते धीराविवेकज्ञानवन्तस्तेऽस्मीश्वरेऽप्यज्ञानवन्तां सुखं शाश्व
 तं नित्यं सिद्धं सिध्यति न तथैतरेऽस्मीश्वरेऽकृत्वज्ञानाख्यसाधनलीनानां शाश्वतं सुखं न सिध्यतीत्यहं ब्रह्मास्मी
 त्यकृत्वज्ञानादेवनित्यसुखार्थसिद्धिः उपासनेभ्यः कर्मभ्यो वाऽन्येभ्योऽपि नित्यसुखार्थं न सिध्यतीत्यर्थः परमेश्व
 रलोके नित्यत्वेन प्रसिद्धानां नित्यहेतुत्वं चेतनत्वेन प्रसिद्धानां चेतनहेतुत्वं कर्मफलदायकत्वं सम्पन्नानां कलम्बत्वं
 तदेकत्वं तदेकत्वज्ञानां मोक्षसिद्धिर्वाह नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानामेकोऽवस्तुनो विदधाति कामान् त
 कप्रमाणं सारव्ययोगाधिगम्यं शास्त्रादेवं मुच्यते सर्वपाशैरिति १९ नित्यानां लोके नित्यत्वेन प्रसिद्धानां

काशादीनां नित्यत्वे हेतुस्तन्नित्यत्वेन तेषां नित्यत्वप्रतीतिरित्यर्थः नित्यत्वेन प्रतिपन्नानां मध्ये साक्षान्नित्यतिवाचेत
नश्चेतनानां लोके चेत्तन्नित्यत्वेन प्रतिपन्नानां प्रमात्रादीनां चेत्तन्नित्यत्वेन तेषां चेत्तन्नित्यत्वेन प्रतिपन्नानां
नां मध्ये यं साक्षात्चेत्तन्नित्यत्वेन प्रतिपन्नानां मयं नित्यत्वेन तेषां चेत्तन्नित्यत्वेन प्रतिपन्नानां
न्योत्तरेणैव दृष्टानां नित्यत्वेन प्रतिपन्नानां मयं नित्यत्वेन तेषां चेत्तन्नित्यत्वेन प्रतिपन्नानां
श्वरो विदधाति प्रयच्छति करोति वा कामान् काम्येति वा कामाः सुखप्रतिविधानि तानि पुण्यानुगुणतया विद
धाति तद्ब्रह्मकारणं जगत्कारणं सांख्ययोगाधिगम्य सांख्ययोगो संभवे वेदांत महावाक्य
तात्पर्यं जगत्प्रहं ब्रह्मास्मीति सम्प्रज्ञानं योगस्तत्साधनं श्रवणमनननिदिध्यासनादि ताभ्यां सांख्ययोगाभा
मधिगम्य प्राप्य ज्ञातव्यं देवं बोधैकरसं शाखाः ह्यस्मीत्यपरोक्षीकृत्य मुख्यते सर्वपाशैः अविद्याकामक्रमाद्वै
सर्वैः पाशैर्मुच्यते ईश्वरापरोक्षाद्वाधितसंसारतद्गोभवंतीत्यर्थः परमेश्वरस्यादित्यादिप्रकाशैरप्रकाशत्व
मादित्यादिप्रकाशानां समस्तजगतां चावभासकत्वं बाह नतत्र सूर्योभाति न चंद्रतारकं नेमा विद्युतोभांति
कुतोयमग्निः तमेव भांतमनुभाति सर्वतस्त्वभासा सर्वमिदं विभातीति १२ नतत्र प्रकृते परमात्मनिसर्वा
वभासकोपि सूर्योभाति तद्ब्रह्म न प्रकाशयति सर्वा गोचरत्वात् सर्वेषां मात्मत्वाद्गूपादिहीनत्वाच्च सहित
दधीन प्रकाशयोग्यं सर्वं प्रकाशयति न तु स्वमहिमतः इतोपि च नतत्र भासते तथान चंद्रतारकं नेमा विद्युतो
भांतिकुतोयमस्मद्गोचरोऽग्निः यत्र सूर्योभाति तत्र कावर्त्तस्मद्गोचरस्याग्नेरित्यर्थः तमेव भांतं स्वतोभास
पत्वाप्रत्यक्षादिप्रमाणानेपेक्षया स्वयमेव भांतं सर्वजगदवभासात् पूर्वमेव दीप्यमानमनुभाति सर्वमनुतेनेकेषां

ध्यासमनुसृत्य भावाभासं लब्ध्वा भाति सर्वमादित्यादिकं पूर्वेति किं परिमितो ज्ञातस्य परमेश्वरस्य भासास्वरूपभूतत्वे तस्य प्रकाशेन
 सर्वविद् जगदिभाति प्रकाशते परमेश्वरस्य हेतुभ्रमबाधकत्वे प्रत्यक्षत्वेनाविद्युत्तत्वं तदेक्यज्ञानेनैव मोक्षमार्गेनायोमा
 गीत्सीत्येतदाह एकोहं सो भुवनस्यास्य मध्ये स एवाग्निः सलिले सन्निविष्टः तमेव विदित्वा तिमृत्युमेति नान्यः पन्थाविद्य
 तेऽयनायेति ॥ ३॥ एकोऽद्वितीयो हं सोऽंति स्थित्यवस्थां याति तामपि हत्वा स्वप्नावस्थां याति पुनस्तामपि हत्वा सुषुप्ताव
 स्थां याति तामपि हत्वा पुनरहं ब्रह्मास्मीति सम्पत्तान फलकारुणः भ्रमहृत्विद्यां हत्वा प्रत्यक्षत्वं याति तिहं सः भुवनस्या
 स्य मध्ये यमेव हं सो नान्यः कश्चिदस्तीति वार्थः स एवाग्निः स एव पशुमेभ्योऽग्निरिवाग्निः काष्ठावयवैस्तिरस्कृततया का
 ष्ठात्तु गतोऽग्निर्मथ नैनास्ति मिथ्यक्तः सत्यतिरस्कारिकाष्ठावयवावद्गन्धास्वनिजवयवेष्ववस्थिता यथा तद्वद्विद्या कार्येति र
 क्ततया विद्यातत्कार्येऽनुगतः परमेश्वर उन्नाधरारति स्थानीयगुरुशिष्ययोः संचर्षणत्वेन मथनस्थानी यश्च वणमन
 नादिजन्यसम्पत्तान फलकारुणः सत्यतिरस्कारिका विद्याकार्याणस्वतावमावृतया दग्धाऽद्वितीयवयवेष्वामोक्षेति
 कृतं तिमिरित्युच्यते सलिले सन्निविष्टः सम्पन्निविष्टस्त्वोत्तरात्पुनरुत्पत्त्येन सन्निविष्टः तमेव प्रकृतिप्राकृतेरसं
 स्पृष्टं प्रकृतं परमेश्वरं विदित्वा स्वात्मत्वेनापरोक्षीकृत्येवातिमृत्युमत्येति मृत्युजननमरणसंसारभूतमविद्यातम आख्यम
 तु मत्येति तत्तरति सम्पत्तानेन विमोक्ततया नाशयतीत्यर्थः अथ वा संसारतद्भूतलभं मृत्युमत्यतीत्यसम्पत्तानेन
 दग्धात्तदधिष्ठानभूतमपास्तान्तिशयं परमानंदमेति नान्यः पन्थाः आत्मात्सम्यग्ज्ञानादन्यः पन्थाः मार्गे विद्यते यनायमो
 क्षप्राप्तये परमसूक्ष्मपरमाथेपि देशे ग्रंथलाघवाद्गुह्यं यमेवाश्रयितव्यमिति मत्वा पुनरपि तमेवार्थं विशेषतो द
 र्शयति कथं नामेवमर्थस्वानुभवेन प्रपद्येन्निति सविश्वरूपविदात्मनो निर्जः कालकाले गुरोः सर्वविद्यः प्रधा

नक्षेत्रपतिर्गुणेशः संसारमोक्षस्थितिवंधहेतुरिति १०४ सप्रकृतः परमात्मा विश्वरूपेण स्वमायया करोतीति विश्वरूप
 विश्वविद्धिभ्रमपरोक्षतयावेतीति विश्ववित् आत्मयो निरात्मैव स्वयमेव सर्वस्वयो निर्नसहकार्यंतरमपेक्षते अथवा त्रयो
 निरात्मनां योनिः सुरनरतिर्यगादिशरीराणां कारणं पुरश्चरेदिपदः पुरश्चरेचेतुस्त्वदिति श्रुत्यंतरात् अथवा त्रयस
 एव योनिश्चेत्यात्मयोनिस्त्वपदार्थभूतप्रत्यगात्मत्वेन तत्पदार्थभूतेन जगत्कारणत्वेन च स एव क्तिन इति यावत् सच्चिद्व
 रूपः कालकालः कालस्य सर्वोपसंहरूपिकाल उपसंहरूपिणी माया शक्त्या स्वगुणकोऽपत्यपापत्वादिगुणको वा
 सर्वविद्यः सर्वविद्याश्चेति सर्वविद्यस्तस्मिन् विज्ञाने सर्वमिदं विज्ञातं भवतीति वा सर्वविद्यः प्रधानक्षेत्रपतिः प्रधान
 आक्षेपक्षेत्रज्ञश्चेति प्रधानक्षेत्रज्ञः स एव पतिश्चेति सः सर्वस्मात् प्रकृतः प्रधानक्षेत्रज्ञश्चेति प्राकृतलक्षणक्षेत्रज्ञा
 नातीति सः पतिस्वामी सर्वस्य अथवा प्रधानक्षेत्रज्ञः पतिः प्रधानस्य स्वस्वरूपप्रदतयाः धिष्ठानत्वेन पतिः क्षेत्रज्ञस्य
 विवेकतया पतिः सुखदुःखप्रविष्टइति श्रुत्यंतरात् गुणेशः सत्वरजस्तमसां नियामकः संसारमोक्षस्थितिवंधहेतुः संसारा
 मोक्षस्य सम्पन्नान्तमाहेतुस्तस्मिन् संसारे स्थितिलक्षणवंधस्यात्ताततया हेतुः कारणं परमेश्वरस्य स्वमहिमप्रति
 ष्ठाकर्मादिसाधननिरपेक्षिते शिष्यत्वे च सततमयोऽमृतदेशसंस्कारोऽज्ञः सर्वगो भुवनस्यास्पृश्या यदशेऽस्य
 जगतो नित्यमेव नान्यो हेतुर्विद्यतदेशनायेति १०५ सप्रकृतः परमेश्वरस्तन्मयाः ताततया ताततया च वंधमोक्ष
 हेतुमयो हेतुरूपः स्वार्थमय इति प्रसिद्धोऽमृतोऽमरणाधर्मो देशसंस्तुः ईश्वरत्वेन सम्पन्नवस्थितः अथवा ईशेस्त्वे
 महिम्नि संस्तुता सम्पन्नस्थितिर्यस्य सः स श्रित्प्रकाशः सर्वगः सर्वसाक्षित्वेन सर्वगच्छतीति सर्वगः भुवनस्य भवन
 धर्ममुक्तस्य दृश्यप्रपंचस्यास्पृश्याऽनेदप्रदत्वेन पालयिता यः स्वयंप्रकाशानंदानुभवं देशे ईशेऽस्य जगतो नित्य
 मेव नियमेन बोधयति स्थितिप्रलयावच्छासुन हिरण्यगर्भादिवत्कर्मोपासनजन्यमस्यैव यं किंतु महिम्नि साह

नास्यो हेतुर्विद्यत इति शब्दा येति अथ राजगदीशनाय स एव परमेश्वरो हेतुर्नास्यो हेतुर्विद्यते सर्वत्र न क्रियायाः स एव कर्त्ता ना
 यः कर्त्ता विद्यते इति यावत् यस्मात्परमेश्वर एव मुमुक्षुः स एव ज्ञाने आत्मतया निष्कृतः स मोक्षहेतुस्तस्मान्मोक्षसिध्य
 भं मुमुक्षोरीभ्यः प्रतिशरणतया प्राप्तिमाह यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदोऽथ प्रहिलोति ते स्मै तं देवमात्मबुद्धि
 प्रकाशं मुमुक्षुर्वेशरणमहं प्रपद्ये इति निःसंगसुखबोधवपुर्यः परमेश्वरो ब्रह्माणं सर्ववीजसमाधि रूपं हिरण्यगर्भं वि
 दधाति अत्रांतरसर्गस्थित्यंते कर्त्तृत्वेन स्वमायया विदधाति स सत्सुखानुपूर्वसर्गादौ यः परमेश्वरः वै प्रसिद्धो वेदो
 अथ प्रहिलोति प्रददौ तस्मै तस्मात्प्रथमं हिरण्यगर्भाय महुः प्रलयविच्छिन्नसंप्रदायानां वेदानां तस्मादितराधिकारि
 तुमंप्रदाय सिध्यर्थं परमेश्वरस्तस्मै वेदं प्रददौ तमेवं भूतं ह एवार्थं तमेव देवज्ञानस्वभावं आत्मबुद्धिप्रसादं स्वविक्रय
 बुद्धिप्रकाशकरं प्रत्यगात्मानं निर्मलं कर्त्तृत्वेन स्थिताया बुद्धिस्तस्यास्वाभाविक्याः साधायि
 तारं वा आत्मबुद्धिप्रकाशमिति पाठे आत्मबुद्धिमहं ब्रह्मस्मीति स्वविषयां बुद्धिप्रकाशयतीति अथवा तमेव बुद्धिज्ञा
 नं स्वरूपात्तु भवः स एव प्रकाशोऽप्यतमित्येवो ज्यं मुमुक्षुर्नै प्रसिद्धं मुमुक्षुत्वाधिकारसंपत्तिर्मेव भवसिद्धेति या
 वत्तथ शरणमहं प्रपद्ये मुमुक्षुरहं मोक्षसिध्यर्थं शरणं प्रपद्ये परमेश्वरस्य दशतः कालतो वस्तुतश्चानवच्छिन्नत्वमवि
 काचित्वं निःसंगत्वं सत्पुण्यं सर्वसंविद्भाजं करसत्वं प्रत्यक्तत्वेनावच्छानं स्वैक्या ध्यासमुपगतस्वमायया सर्वज्ञत्वं सम
 स्तजगदुदयस्थितिप्रलयहेतुत्वं सर्वतया निरूपेण अवच्छित्तत्वं मुमुक्षोरीभ्वरेकत्वापरोक्षाद्वैतभ्रमस्वरूपमा
 त्रतया प्रविहीनत्वमीश्वरेकत्वज्ञानादेव मोक्षसिद्धिमप्येव भक्तदसिद्धिपदपदमहतापरिकरबंधनतात्पर्येण प्रति
 पाद्ये ममेवार्थं संक्षिप्तोपसंहरति मंत्रद्वयेन निष्कलं निष्क्रियं शान्तं निरवघातं निरंजनं अमृतं परं सत्तुं दग्धं
 धनमिवानलं यदत्त्वमवदाकोशं वेद्यं विष्णुं तिष्ठानवाः तदा देवमविशाय दुःखस्यातो भविष्यति इति किं

विषयानुसारेण

केवलावयविनः परिणामित्वमयवविशिष्टस्यावयविनोवापरिणामित्वं अवयविद्रव्यस्यचेत्तदोभिरंशस्यपरिणामित्वा
 पातः अवयवेरावयवविनिवर्तमानस्यपरिणामस्यतदवयवविशिष्टे अवयविनिवर्तमानतमंगीकृतंवेत्तदवयवरूपे
 वयविनिवर्तमानस्यपरिणामस्यतत्तदवयवविशिष्टेरवयवलक्षणोरेवयविनिवर्तमानत्वेस्यात्ततोत्यावयवरूपपरमा
 धुवर्तमानत्वेष्टव्यत्वाऽभयधानिरंशस्येवपरिणामित्वस्यांगीकृतव्यत्वात्तद्वृत्तानिरंशत्वेपिप्रहृदादिरूपेणपरि
 णामित्वेस्यादित्याशङ्क्यावयविनः परिणामित्वे अवयवस्यविशेषणत्वेनोपकारकोभावाऽदुक्तदोषप्राप्तिः उपाधित्वेनो
 पकारकत्वेउपाधिभूतावयवसंबंधाभावाद्ब्रह्मणः परिणामित्वंनसंभवतीत्याह निष्कलेनिष्क्रियमिति कत्वा
 वयवाऽस्यनविद्यतेइतिनिष्कले अस्यनिष्कलेमितिपरिणामोपाध्यभावउक्तः निष्क्रियमितितदुपाधिकपरिणा
 मक्रियाभावउक्तः ब्रह्मणः परिणामक्रियाभावतत्फलभूतकार्यात्मकत्वंनास्तीत्याह शंतमिति देहादिपरि
 णामिवस्तुपूर्वावस्थापरिस्पृज्योत्तरावस्थायातितामपिपरित्यज्यतत्तत्तत्तरावस्थायाति एवंसर्वदाव्याप्यतया
 वर्ततेतद्ब्रह्मणः सर्वदाव्याप्यत्वेनास्तीतिभावः परिणामित्वेजडत्वंप्रयोजकत्वेचित्वंनस्याधित्वंप्रयोजकत्वेज
 डत्वंनस्यादेवमेवोत्पद्यमिचारादुभयस्यप्रयोजकत्वासंभवादेकस्येवप्रयोजकत्वमंगीकृतव्यत्तत्रोभयवा
 दिसंप्रतिपन्नजडत्वेवपरिणामित्वस्यांगीकृतव्यत्वात्तदूपत्याभावाद्ब्रह्मणः परिणामित्वंनसंभवतीत्याह
 निरवद्यमिति हेयत्वादवधंजायंतद्रूपत्वेब्रह्मणोनास्तीतिभावतश्चकस्यसहकारिसाधनसंयुक्तस्येवपरि
 णामित्वदृष्टंइहशक्तिसहकारिसंबंधोविनास्तीत्याह निरंजनमिति अमृतस्यसंसारतद्वृत्तिनिवृत्तिक्षणा
 क्षस्यपरंपरमंसेतुंसेतुरिवसेतुस्तं अहंब्रह्मास्मीतिउद्भौप्रतिविद्यत्वेनउद्भिसंस्तुतत्त्वमविद्यातत्कार्यनिरुत्तिशब्
 वाव्यतयानिवृत्तेः स्वरूपंसत्सेतुर्भवतिउद्भिसंबंधोपलक्षितंजीवपरेक्यंतत्वेत्वातिरस्कारिकाः विद्यातन्मूले

दैतप्रयं चेत्यतारत्नात्रतया दग्धाः नंतससुखचिन्नाः अतया मोक्षो वस्वितमिति दग्धे धनानलमिवेतुच्यते यदा चर्मवदि
 त्रियथा चर्मवद्व्यंतिमानवास्तद्वत्काशं वेद्यमिच्छंतिमानवाः तदा देवं पूर्वोक्तोक्तं निष्कलत्वा दिविशे यत्नविधिं
 खंदेवमविज्ञायात्मत्वेनाज्ञात्वा दुःखस्य सकारणसंसारदुःखस्योत्तानाशो भविष्यति तस्माद्देवमविज्ञाय संसारदुः
 खनिवृत्तिः सर्वथानसंभाव्यत इत्यर्थः संप्रदायपरंपरयाः अतया एव विद्याया मोक्षफलपर्यंतत्वं दर्शयितुं संप्र
 दायं विद्याधिकारिणां चार्हः तपःप्रभावो देवप्रसादाच्च ब्रह्म ह्येतत्परोक्षविद्वान् अत्याश्रमिभ्यः परमं पवित्रं प्रो
 वाचसम्पद्यसि संघजुष्टमिति ३३ तपसः कृच्छ्रं वां दायणां दिलक्षणस्य तत्र तपः शब्दस्फुटत्वाद्देवजन्मा जित
 स्पाश्रमप्रभुक्ततया विहितस्य कर्माख्यस्य तपसः नियमे युतपः शब्द इति तत्र तपः शब्दस्मरणादि द्वियमनसोरे
 काग्रता लक्षणस्य तपसो मनसश्चंद्रियाणां च ह्येकाग्रं परमं तप इति स्मरणात् तपः शब्दभूतानां मेतेषां प्रभाषाते
 सामर्थ्याद्देवप्रसादाच्च मोक्षाधिकारसिद्ध्यर्थं मने कजन्मस्य पापार्जितं परमेश्वरस्य प्रसादाच्च ब्रह्माद्वितीयं तत्वं
 शब्देति चेद्योतयति चेताश्च तेरोना मुक्तयि विद्वान् सर्वोक्तं ब्रह्म विद्वान्वात्मत्वेनापरोक्षीतं ब्रह्म तत्त्वः अथ शि
 ष्यसु साधनचतुष्टयस्य प्रतिमालक्ष्यानंतरं मत्याश्रमिभ्य इत्यतिः राजा मत्याश्रमस्य न्यासस्तत्राविपरमं हंसाश्र
 मः तान्त्रिका एतां न्यासवराणि तपां सिन्यास एवात्परे च यत्न्यास इति ब्रह्मतिश्रुतः चतुर्विधमिश्रवश्च कुटीचरवरू
 दको हंसां परमं हंसाश्रमः परस्मात्स उत्तम इति स्मरणात् य एतेषां मध्येऽप्याश्रमिणस्तस्याश्रमिभ्यः परमं य
 त्वोक्तं ब्रह्मतत्त्वे परममुत्कृष्टं अपास्ता निशयं पवित्रं भद्रं प्रकृति प्राकृताख्येर्मलेरनास्तद्विद्वत्सि संघजुष्टम
 धीणां सनको दीनां संघेर्जुष्टं सेवितं तेषां प्रीतं वसम्पक सेवितमात्मत्वेन प्रीतं चेति यावत् प्रोवाच सम्पगित्यस्य
 काकाक्षिभ्यामेन संबन्धः तेभ्य एव भूतं ब्रह्म सम्प्राप्ता वात्मत्वेनापरोक्षीकृतं यथा भवति तथा प्रोवाचेत्यर्थः प्रो

वाचेतिप्रशब्देनगुरोरूपदेशकोशतंदर्भयति वेदांतेपरमंगुहंपुराकल्पप्रचोदितेनाप्रशंतायदातमंनपु
 त्राशिक्ष्यायवैपुनःवेदांतेसर्वास्तपनिष्ठस्तुजातावेकवचनेपरमंपरमपुस्तार्थरूपंगुहंगोपनीयंपुराकल्प
 रूपेणप्रचोदितंपूर्वस्मिन्नल्पेप्रचोदितमुपदिष्टमितिवा नाप्रशंतायथामदमाधधिकारिसंपत्तिरहिताय
 नदातमंतत्रापिनापुत्रायवाःशिक्ष्यायदातमं प्रशंतवित्तायपुत्रायशिक्ष्यायवादातममित्यर्थःदेवता
 गुरुविषयनिरुपाधिकभक्त्याविद्याप्रासावंतरंगसाधनत्वमाह यस्यदेवपराभक्तिर्यथादेवतथागुरो न
 स्पेतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंतेमहात्मनःप्रकाशंतेमहात्मन इति ॥ यस्यगुरुस्यस्यदेवेपरमेश्वरेनिरुपाधि
 काभक्तिःपराभक्तिर्यथातथानिरुपाधिकभक्तिरेवगुरोभविष्यतेगुरुदेवतयोरेकत्वेबुध्पातस्यदेवतागुरु
 विषयतिरुपाधिकभक्तिमतोयोग्याधिकारिणस्तेकथिता अस्मानुपनिषदिभागवताश्वेताश्वतरेणकथि
 ताउद्दिष्टाःरूपस्मादर्थःप्रकाशंतेयथावत् महात्मनोमहानुभावस्यनान्यस्येति यस्मात्तस्माद्विद्यार्थिभिः
 देवतागुरुविषया निरुपाधिकाभक्तिःकर्तव्येत्यभिप्रायःद्विर्वचनमध्यायपरिसमाप्तिघोतनार्थं ॥ ॥
 इति श्रीमत्परमहंसपरिश्राजकाचार्यश्रीमज्ज्ञानोत्तमस्यपादाशिक्ष्यस्य श्रीमद्विज्ञातमगवतःभक्तोश्वे
 ताश्वतरोपनिषद्विवरणोद्यकोध्यायस्यसमाप्तश्चायंग्रन्थः ॥ ॥ ॐ ३३ श्रीरामार्पणमस्तुश्रीः ६

३६

९३
१५

९३
१५

९७६

✓✓

९३
१५

३७

श्वेताश्वतरोपनिषद्विवरणं समाप्तं

अत्र षडध्यायाः आरंभवन्तानि

१।७।१०।१७।२३।२७
१ २ ३ ४ ५ ६

इति

“श्वेताश्वतरोपनिषद्विवरणम्”

विज्ञातमभगावद्विराचितम्

३६